

John Stuart Mill - liberalismens Beethoven

Av Lennart Nordfors

Publicerad med anledning av firandet av JS Mills 200:e födelsedag den 20 maj 2006.

Det finns olika slags genier. Vissa äger sin tjusning i förmågan att driva en given idé till sin spets; att skapa det ”utlmatata” inom en viss skolbildning. Inom musiken finns Mozart som representerar Wienklassicismens topp. Och så har vi banbrytarna. Genuina nyskapare, som tar oss från en epok till en annan. De är mångtydiga, ibland motsägelsefulla. Beethoven är ett exempel från musiken, tonsättaren som rörde sig i gränslandet mellan klassicismen och romantiken.

John Stuart Mill är en tänkare av denna senare typ. En filosof som stod med ena benet i upplysningen och det andra i romantiken. Han är inte alltid lätt att förstå. Den som söker rätlinjiga resonemang skall söka sig till någon annan. Men det gör honom intressant, och sannolikt mer tidlös. De idékonflikter han sökte lösa är aktuella också idag. Och de lösningar han fann, som principerna om frihetens karaktär, har blivit allmångods för oss moderna människor.

Gränsöverskridande präglade också Mills eget liv. Hans far, James Mill, var framträdande politisk filosof och god vän till Jeremy Bentham. Han gav den unge John Stuart en ovanlig uppfostran. Sonen skulle förkroppsliga upplysningsidealen, och fadern tog hand om utbildningen. Den unge Mill gick aldrig i skola med andra barn. Vid tre års ålder började han läsa grekiska. Kapitlet om barndomen i Mills självbiografi disponeras efter en lång litteraturlista, där läsaren får följa hur barnet betar av den ena klassikern efter den andra.

Vid 21 års ålder drabbades han, knappast förvånande kan man tycka, av en livskris och en djup depression. Krisen innebar ett uppvaknande. Han insåg känslornas betydelse och att personligheten måste utvecklas. Lyckoupplevelsen är inget man skall söka efter i sig självt, den uppstår som resultat av andra strävanden. Förnuft är viktigt, visst, men det måste samspela med ett harmoniskt känsloliv. Så togs steget, på det personliga planet, från upplysningstidens dyrkande av förnuftet som den främsta av egenskaper till romantikens betoning av känsloutlevelsen.

Eller ta hans relation till livskamraten, Harriet Taylor Mill. Det skulle kunna vara en kärlekshistoria från 2006. Hur han träffar denna trebarnsmamma som inte lever ihop med sin man. De inleder ett nära platonskt (tror man) förhållande. När Harriets man dör blir det bröllop och Mill adopterar barnen. Det är en djup personlig och professionell gemenskap – det är omdiskuterat i vilken omfattning hustrun deltog i författandet av Mills arbeten. När hustrun dör får dottern fylla moderns plats som samtalspartner och inspiratör. Helt följdriktigt skrev Mill 1869 ett då kontroversiellt pionjärarbete inom vad som idag skulle kallas feminismen: *Förtrycket av kvinnorna*.

Mill säger sig själv vara utilitarist. En av hans klassiker heter *Utilitarianism*. I språkbruket är han sålunda trogen fadersarvet. Men inte i innehållet. Till skillnad från den klassiska utilitarismen, som ju hävdar att lyckosumman i ett samhälle skall maximeras oavsett vari denna lycka söker sitt ursprung, gör Mill skillnad mellan ”högre” och ”lägre” former av lycka. Det är ett eko av aha-upplevelsen från livskrisen: det viktiga är inte bara känslan av välbefinnande utan hur denna uppstår. Det finns, exemplifierar Mill, en viktig skillnad mellan

att finna glädje i ”pushpins” (ett slags bowlingsspel som var populärt på den tiden) och poesi. Genom poesi når vi den ”högre lyckan”.

Här tillförs en annan tanke, som han aldrig riktigt lyckas förena med nyttolärans idé om den stora samhällseliga lyckokalkylen: den personliga utvecklingens ideal, idén om självförverkligandet. I alla Mills politiskt-filosofiska och statsvetenskapliga skrifter återfinns denna idé. Han hyllar det ständiga lärandet, den personliga utvecklingen mot det ideala. Det är tankar som spelar stor roll ännu idag t ex i vår syn på barn och inom skolpolitiken.

Det är i denna tanke som hans försvar för friheten finner sin yttersta grund. Hans grundläggande formulering av frihetsprincipen – ”du har frihet att göra som du vill under förutsättning att du inte skadar någon annans frihet” – är kanske hans mest kända bidrag till politisk ideologi. Men varför ska vi omfatta denna uppfattning? Det är inte alls säkert att frihet ger upphov till lycka. Frihet kan vara traumatiskt för den enskilde och mångfalden kan kännas hotande. Att så är fallet kan vi se runt omkring oss nästan dagligen. Människor som tycker det är ”jobbigt” att ”tvingas välja” eller som vill stänga ute det avvikande och okända genom att stärka gränserna mellan länder.

Mills svar i ”Om friheten” är att tala om ”utility in the largest sense, grounded on the permanent interests of man as a progressive being”. Det är i frihet, genom att välja och välja om, som människan utvecklas. Vi lär oss om världen och om oss själva genom personliga framgångar och misstag. Yttrandefriheten försvaras på samma sätt. Även om vissa uppfattningar har bevisats vara fel är det viktigt att de får framföras. Om inte felaktigheter får komma till uttryck kommer vi aldrig att känna igen sanningen. En bra diskussion är sålunda inte endast den där vi kommer till korrekta slutsatser, utan en där vi lär oss känna igen både goda och dåliga argument.

Demokratisynen präglas av samma idéer. Mill är anhängare av en demokrati där människor genom politiskt deltagande vinner perspektiv på sig själva. Genom demokratiskt deltagande utvecklas individen till samhällsmedborgare i djupare mening, hon lär sig sätta sig in i andras situation och resonera med det allmänna bästa som utgångspunkt. En viktig funktion hos demokratin är sålunda att vara en skola i allmänanda. Återigen ser vi hur utvecklingstanken är framträdande.

Men kan inte detta leda till elitism? Om vi har individuell utveckling som politiskt ideal, och dessutom en uppfattning om ”högre” och ”lägre” former av lycka, blir inte följden att vissa människor är mer avancerade än andra? Och visst: det finns ett elitiskt drag i Mills tänkande. Inte minst märks det i hans försvar för begränsningar i rösträtten. Logiken är att det krävs att man utvecklat vissa förmågor för att man skall kunna tillgodogöra sig lärandet genom politiskt deltagande. Idén är väl allmänt accepterad i och med att ingen idag förespråkar rösträtt till barn. Men Mill gjorde skillnad också mellan vuxna.

Samtidigt står det klart att han inte är elitist på så sätt att han ansåg alla människor utvecklingsbara. Han motiverar utgivningen av sin självbiografi med att den visar hur även en genomsnittligt begåvad (som han ansåg sig vara) person kan utvecklas starkt under rätt betingelser. Att tro, som han gjorde, att vissa människor i en given tid har begränsningar är fullt förenligt med en uppfattning om att alla människor kan utvecklas.

För att återanknyta till parallellen med Beethoven. Båda innebar uppbrott. I Mills fall från en stel, ”ekonomistisk”, liberalism. Båda signalerade en ny tid. Mill visade vägen till socialliberalismen – en reformvänlig, utvecklingsoptimistisk liberalism som ser människan som något mer än en rationellt kalkylerande marknadsvarelse.